

МОТИВ ОСЕНІ В НАТУРФІЛОСОФСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Мотив осені в натурфілософській поезії Ліни Костенко досліджено в контексті поезії шістдесятників. Доведено, що циклічність змін у природі суголосна змінам у людському житті, а ліричний герой поезії споріднений із природою завдяки своєму ментальному світовідчуттю. Виявлено заглиблення ліричного героя в таємниці того первісного стану буття, коли два світи взаємозбагачувалися, взаємопроникали, а людина практично розчинялася в природі. У тісному зв'язку із натурфілософським мотивом осені порушено і питання часу. Поетеса в образі осені виражає сутність людського життя, зокрема його плинність і проминальність.

Людина і природа – дві складні системи: мікрокосм і макрокосм, між якими відбувається взаємопроникнення, взаємозбагачення та взаємоодухотворення, вони розвиваються одночасно, але не завжди гармонійно. Людина здавна вірила, що виникла з надр власне природного світу. Та поступово внаслідок виокремлення людини з довкілля відбувся дихотомічний поділ на "натуру" й "культуру". Природу почали розглядати як те, що існує поза людиною. Зважаючи на сутнісні зміни, людство навчилося існувати самостійно й розвиватися разом із природою.

Для слов'янського менталітету природа – це і праоснова (материнсько-родинний початок), і дзеркало людської душі, в якому відбиваються людські драми. Вона вплинула на формування світогляду українського народу, його духовності. Звідси одвічна закоріненість українських митців у глибину природного світу, єднання з духом природи і наснага відтворювати животворну красу в шедеврах.

Серед найвизначніших поетів, які вболівали за долю природи, варто зазначити Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Богдана-Ігоря Антоновича, раннього Павла Тичину, Максима Рильського, Володимира Свідіцького і Ліну Костенко, пейзажна лірика котрої стала своєрідною мистецькою концепцією українського пантеїзму.

Метою статті є дослідження мотиву осені в натурфілософській ліриці поетеси.

Як слушно вказував Д. Дроздовський, "антропоморфна природа (майже в Овідієвому ключі) – і людина, вписана (в натурфілософському, шеллінгіанському ключі) у природні цикли, з усією вагою своєї особистісної, культурної, цивілізаційної відповідальності: їхня зустріч – це смисловий, концепційний, естетичний "нерв" поезії Ліни Костенко..." [1: 281].

Значимо, що в українській філософській поезії світ природи виступає як об'єкт і суб'єкт одночасно. Ця риса притаманна й натурфілософським творам Ліни Костенко.

Поезію Ліни Костенко в пантеїстичному аспекті осмислення досліджували В. Брюховецький [2], Т. Салига [3], М. Ільницький [4], А. Макаров [5], Г. Клочек [6], С. Барабаш [7], О. Ковалевський [8] та інші.

Грунтовно розглянула цю проблему С. Барабаш у дисертаційному дослідженні "Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби". Авторка звернула увагу на те, що "слово поетеси пронизане неопозірною турботою про долю всього живого, активним творчим прагненням захистити й зберегти духовні цінності, котрі роблять людину людиною" [7: 138-139]. Можна погодитися з думкою дослідниці, що естетична сутність природи визначає етичний стрижень творчості Ліни Костенко. Лірична героїня завжди сприймає природу емоційно, олюднено, як щось близьке до власної душі, де "відбувається пригадування свого "я", ще не виокремленого із синкретичної цілості буття" [8: 145]. Природний світ – пантеїстично всюдисущий, сповнений чистоти і таємничості, у спілкуванні з ним душа відновлює втрачені зв'язки з Творцем, пізнає істину буття, виходить за межі буденності, розчиняється в макрокосмі.

Натурфілософська проблематика знайшла своє високохудожнє втілення в багатьох віршах Ліни Костенко. У них простежуються основні філософські опозиції: людина і природа, життя і смерть, гармонія і дисгармонія, особистість і всезагальні закони буття, які набувають субстанційного значення.

У натурфілософських поезіях Ліни Костенко поєднано два метажанри: філософський та феноменологічний.

Осмислюючи співрозвиток (коеволюцію) людського та природного світів, можна окреслити три основні типи їх взаємодії:

а) пізнання (суб'єктно-об'єктний тип відношення, коли природа виступає як пасивний матеріал людської діяльності, що включає як пізнання, так і перетворення);

б) співпраця або діалог (суб'єктно-суб'єктний тип відношення, коли обидві сторони виступають як рівні один одному партнери);

в) коеволюція (співрозвиток) – тісне співіснування та єдність природи і людини.

У творчості Ліни Костенко переважають два останні типи співвідношень: діалог і коеволюція.

Німецький філософ К. Маєр-Абіх наголосив на зміні парадигми від *Umwelt* (світ як довкілля, людське середовище) до *Mitwelt* (світ як "спільносвіт" (курсив наш – Н. К.) природи та людини) [9: 25].

П. Флоренський стверджував, що людина і світ – єдині, оскільки ця їхня тісна ідеальна спорідненість полягає у їхній взаємозумовленості, пронизаності одне одним, сутнісній пов'язаності між собою [9: 23].

Про єдність світу "живого та щасливого", організованого розумом людини говорить К. Цюлковський. Подібних поглядів дотримується і М. Холодний, який називає цю єдність "філософією світла та радості" [9: 24].

Взаємини людини і природи можуть бути партнерськими, коли на першому місці – справжня взаємодія, співробітництво, спілкування – те, що називається "новим альянсом з природою" [9: 22].

Новий етап людського діалогу з природою не є поверненням до примітивної синкретичної єдності злиття, коли людина ще не могла виокремити себе з природного світу. Новий синтез дозволяє зберегти людську сутність, набуту за часів протистояння природі. І саме завдяки цій сутності "людина має можливість збагатити саму природу в її прийдешньому синтезі на новому матеріалі..." [9: 25].

Цікавим у творчості Ліни Костенко є образ осені. Вона буває різна: то рання, сповнена, мов жінка, гарячої жагуча ("Осінь жагуча"), то пізня, яка ось-ось має перейти в зиму ("Осінь убога"). Осінь буває й осяяною сонцем, і оповитою туманами. Її поетеса присвятила у "Вибраному" окремих розділ "Осінні карнавали".

Осінь – це не тільки пора збирання плодів чи пора "відлітання радості, птиць" [10: 346]. Осінь змушує задумуватись над минулим і майбутнім. У творах Ліни Костенко сформувався дихотомічний образ осені (осінь природи – "осінь" людини). Архетипний образ осені у творах поетеси проектується на людське життя.

Через образи природи Ліна Костенко передає сутність людського життя: "Вдень ще літо, а надвечір – осінь. / В склепі ночі похорон тепла..." [10: 329]. Чудові оксюморонні контрасти підсилюють ту емоційну напругу, яка гостро відчувається вже в наступному рядку: "В склепі ночі похорон тепла".

Для Ліни Костенко – осінь не тільки пора духовної зрілості, це ще й осінь життя. Осінь радше не час, а стан душі, настрої: "Так думки печаль пролоскотала, / Що, як сад під зливою, живу" [10: 329].

Лірична героїня порівнює своє життя із садом під зливою, бо її "думки печаль прополоскала", а життя ввівголося, ввівсили не лише місця для щастя. Архетипний образ саду майстерно відтворює переповнений емоціями настрої ліричної героїні, в котрій на душі смуток і тривога: "Скільки цвіту з мене обтрусили... / Скільки яблук з мене продали!" [10: 329].

Вірш "Марнували літечко, марнували" починається переживанням й осмисленням екзистенційного часу. Помітна мить гострого відчуття "осені" життя (схилу років), свідомого наближення до межі переходу за грань буття: "Марнували літечко, марнували. / А тепер осінні карнавали. / Душа задивиться в туман / і марить обрисами літа" [10: 327].

Через образ туману, як трансцендентний простір, відбувається знищення межі між реальним й ірреальним світами. Поетеса говорить про можливість втечі за межі емпіричного світу в сферу всеосяжного буття, недосяжного людським відчуттям.

Літо – молодість, а осінь – початок старості. Людина марнує молоді літа, і тільки тоді, коли настає старість і вічність починає зазирати у вічі, тільки тоді душа починає "марить обрисами літа". Хочеться знову стати молодим, але це неможливо: "Чи, може, це приснилось нам / купання в річці Геракліта?" [10: 327]. За словами античного філософа Геракліта, не можна двічі увійти в одну й ту ж саму річку. Так і життя двічі не прожити.

Панічний страх перед проминальністю людського життя гостро відчувається у вірші "Пробачте, осінь, я вас не впускаю" [1: 22]. "Мороз на скронях" ототожнюється із сивиною у волоссі. Земне існування вже добігає кінця, а тому потрібно поспішати збирати плоди, які дозрівали протягом усього життя, "Бо вже пливе Левіафан, / і треба поспішати" [1: 22]. В образі чудовиська Левіафана простежується сутність часу. Як зазначає Д. Дроздовський, "Левіафан – це онтологічний час, у якому існує гріховне людство" [11: 282].

Мінорно-тужливе передчуття осені сповнює ліричну героїню емпатією до страждальної природи. Тихим осіннім смутком окреслено дихотомічний образ людської природи. Лірична героїня трансформує переживання власної сутності у площину природного світу.

Мотив туги прощання з літом звучить у поезіях "Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль" [10: 320], "Ті журавлі, і їх прощальні сурми..." [10: 325], "Розвиднилось траві – упали такі роси!" [10: 330], "Стриптизи осені" [10: 339] тощо. Пронизлива печаль від споглядання й переживання драматичного дійства, що відбувається в природі в осінню пору, ототожнюється з переосмисленням людського життя. Спілкування з природою дозволяє досягнути прекрасне в драматичному і драматичне в прекрасному, а також усвідомити себе частинкою цілого, перепустити через свою душу страждання інших.

Поетичний образ осені формується через слово, колір, звук. Особливо часто зустрічається в поезіях Ліни Костенко жовтий або золотий (гнітючий) колір, у якому закладений трагічний первень. Як говорить Л. Краснова, саме жовтий колір і є еквівалентом душевного болю, смутку, страждання, супутником смерті та незмінним атрибутом загибелі. Кольорова гама щедро опромінює печальну мить надією [12].

Душевні страждання майстерно передано в поезії "Красива осінь вишиває клени": *"Красива осінь вишиває клени / червоним, жовтим, срібним, золотим. / А листя просить: – Вищий нас зеленим! / Ми ще побудем, ще не облетим"* [10: 323]. Лірична героїня тонко відчуває людську безсилість перед часом, адже так, як дерева не хочуть прощатися з літом, так і людина не поспішає накладати сивину на волосся, а всіма зусиллями намагається хоча б на мить затримати початок осені свого життя. У кінці вірша з'являється образ чорного ворона, що уособлює в собі смуток, неминучу конечність: *"А що їм, чорним? Чорним все одно"* [10: 323].

Ліна Костенко часто протиставляє яскравим барвам осені образ чорного ворона: *"Люмінесцентні барви осені. / По ниві ходить чорний крук"* [1: 56].

Про проминальність людського життя йдеться в поезії "Ой осінь, осінь, барви чудотворні!" [1: 81]. Смуток за померлими людьми поетеса висловлює в таких рядках: *"Ой осінь, осінь, барви чудотворні! / Як журавлі кричать твої: – Курли! / Які минають люди неповторні! / Хоч би ще трошки побули!"* [1: 81].

Люди відходять, як "листя облітає з крон". І вже "тільки світить бакени Харон". Як відомо з міфології, Харон – перевізник померлих душ зі світу живих до світу мертвих.

Таємниці осіннього прощання породжує особистісну драму ліричної героїні: *"Ставить осінь на землю свою золоту журандоль. / І, ковтаючи сльози, одягши на плечі сукману, / перемотує літо на чорні катушки тополь, / ширє голім полям нескінченну сорочку з туману. / Тихо строчать дощі..."* [10: 320].

Цим одухотвореним осіннім пейзажем передано найвищу драматичність осені. "І навіщо мені ця печаль?" – риторично запитує сама в себе лірична героїня і відразу ж зізнається: "Я прощаюся з літом. І воно мені каже: "Прощай!". У поезії гостро відчувається сум за проминулою молодістю і велике небажання з нею розлучатися.

Незбагненна туга прощання стає основним мотивом поезії "Листопад": *"сади стоять обдмухані вітрами / листки летять киваючи гілля..."* [11: 331].

Природа заряджає потужною сугестивною енергетикою людську душу. На таємничість взаємостосунків природи і людини вказував і Т. Салига, говорячи про найрізноманітніші картини інтимних спілкувань, сповнених інтенсивними почуваннями вияву своєї особистості, свого індивідуального внутрішнього світу... [3: 52]

Лірична героїня співчуває осінньому лісу. Він, "біднесенький", "зовсім задубів" і "крила опустив", бо вже "синіє день" і "упала перша паморозь на віти". Але лірична героїня благає ліс ще хоч на мить побути живим: *"Біднесенький мій ліс, хіба уже пора? / А може, ти ще в осені побудеш? / Завернеш тиць сріблястого пера, / одягнеш листя і звирят побудиш"* [10: 345].

Подібний мотив звучить і в поезії "Розвиднилось траві...": *"Розвиднилось траві – упали такі роси! / Ще, може, буде трішки не зими. / В лісах блукають згорблені колоси – / дерева, неприкаяні, як ми"* [10: 330]. Ліна Костенко ототожнює людський світ із природним. "Їм (деревам. – Н. К.) сумно, як і нам. Ніде немає літа" [10: 330]. Зрештою, осінь – це ще й один із етапів в історіософській концепції циклічності.

Із поезією Ліни Костенко суголосний і вірш Л. Талалая "Тепло щемливого прощання": *"І навіть листя ожило / І, виміте дощами, / Як випромінює тепло / Щемливого прощання!"* [12: 350]. У поета природа також піддається антропоморфізації (олюдненню): "Листя ожило". Образ "щемливого прощання" тонко передає весь драматизм природних метаморфоз.

Отже, осмислюючи проблематику натурфілософської лірики Ліни Костенко, констатуємо заглиблення її ліричної героїні в таємниці того первісного стану буття, коли два світи взаємозбагачувалися, взаємопроникали, а людина практично розчинялася в природі. У тісному зв'язку із натурфілософським мотивом осені порушується в поезіях і питання часу. Поетеса в образі осені втілює сутність людського життя, зокрема його плінність і проминальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Костенко Л. Річка Геракліта / Ліна Костенко ; [упоряд. та передм. О. Пахльовської ; післямова Д. Дроздовського ; худож. С. Якутович]. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.
2. Брюховецький В. Ліна Костенко : Нарис творчості / В. Брюховецький. – К. : Дніпро, 1990. – 262 с.
3. Салига Т. У глибинах гармонії / Т. Салига // У глибинах гармонії : літературно-критичні статті. – К. : Рад. письменник, 1986. – С. 49–74.
4. Ільницький М. З чого повстає неповторність / М. Ільницький // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 10. – С. 16–23.
5. Макаров А. П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво. Нариси з психології творчості / А. Макаров. – К., 1990. – 285 с.
6. Ліна Костенко : [навчальний посібник-хрестоматія] / упоряд. Г. Клочек. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 320 с.
7. Барабаш С. Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби : дис. ... докт. філол. наук : 10.01.01 / С. Г. Барабаш. – Львів, 2004. – 382 с.
8. Ковалевський О. В. Ліна Костенко : філософія бунту й "філософія серця" : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / О. В. Ковалевський. – Х., 2002. – 176 с.

9. Філософія природи : [монографія] / [Толстоухов А. В., Мешков О. Ю., Ягодзінський С. М. та ін.]. – К. : ПАРАПАН, 2006. – 208 с.
10. Костенко Ліна. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
11. Костенко Л. Над берегами вічної ріки : поезії / Л. Костенко. – К. : Рад. письменник, 1977. – 163 с.
12. Краснова Л. Символіка цвета / Л. Краснова // Поетика Александра Блока. – Львов, 1973. – С. 136–176.
13. Талалай Л. М. Вибране : поезії / Л. М. Талалай ; [авт. передм. В. П. Моренець]. – К. : Дніпро, 1991. – 541 с.
14. Таран О. Спостереження над композицією циклу Ліни Костенко "Осінні карнавали" / О. Таран // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (українське літературознавство). – Вип. 15. – Кіровоград, 1998. – С. 154–159.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kostenko L. Riechka Geraklita [The Geraclitus' River] / Lina Kostenko ; [uporyad. ta peredm. O. Pakhl'ovs'koyi ; pislyamova D. Drozdovs'kogo ; khudozh. S. Yakutovych]. – K. : Lybid', 2011. – 336 s.
2. Bryukhovets'kyi V. Lina Kostenko : Narys tvorchosti [Lina Kostenko : Creation Sketch] / V. Bryukhovets'kyi. – K. : Dnipro, 1990. – 262 s.
3. Salyga T. U glybynakh garmoniyi [In the Depths of Harmony] / T. Salyga // U glybynakh garmoniyi : literaturno-krytychni statii. – K. : Rad. pys'mennyk, 1986. – S. 49–74.
4. Il'nyts'kyi M. Z chogo povstaye nepovtornist' [What does the Uniqueness Rise from] / M. Il'nyts'kyi // Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli [The Ukrainian Language and Literature at School]. – 1981. – № 10. – S. 16–23.
5. Makarov A. P'yat' etyudiv. Pidsvidomist' i mystetstvo. Narys z psykholohiyi tvorchosti [Five Etudes. Subconscious and Art. Essays on the Psychology of Creativity]. / A. Makarov. – K., 1990. – 285 s.
6. Lina Kostenko : [navchal'nyi posibnyk-khrestomatiya] [Lina Kostenko] / [uporyad. G. Klochek]. – Kirovograd : Stepova Ellada, 1999. – 320 s.
7. Barabash S. G. Tvorchist' Liny Kostenko v ideyno-khudozhiomu konteksti literaturnoyi doby [Lina Kostenko's Creativity in the Ideological and Artistic Context of the Literary Era] : dys. ... dokt. filol. nauk : 10.01.01 / S. G. Barabash. – L'viv, 2004. – 382 s.
8. Kovalevs'kyi O. Lina Kostenko : filosofiya buntu i "filosofiya sertsya" [Lina Kostenko : Rebellion Philosophy and the "Philosophy of the Heart"] : dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.01 / O. V. Kovalevs'kyi. – Kh., 2002. – 176 s.
9. Filosofiya pryrody : [monohrafiya] [Philosophy of Nature] / Tolstoukhov A. V., Myeshkov Yu. O., Yagodzins'kyi S. M. ta in.]. – K. : PARAPAN, 2006. – 208 s.
10. Kostenko Lina. Vybrane [Selected works] / Lina Kostenko. – K. : Dnipro, 1989. – 559 s.
11. Kostenko L. Nad beregamy vichnoyi riky [On the Banks of the Eternal River] : poeziyi [On the Banks of the Eternal River] / L. Kostenko. – K. : Rad. pys'mennyk, 1977. – 163 s.
12. Krasnova L. Simvolika tsveta [Symbolism of Colors] / L. Krasnova // Poetika Aleksandra Bloka [Alexander Blok's Poetry]. – L'vov, 1973. – S. 136–176.
13. Talalaya L. M. Vybrane : Poeziyi [Selected Works : Poems] / L. M. Talalaya ; [avt. peredm. V. P. Morenets']. – K. : Dnipro, 1991. – 541 s.
14. Taran O. Sposterezhennya nad kompozytsiyeyu tsykladu Liny Kostenko "Osinni karnavaly" [Observations on the Performance of Lina Kostenko's Cycle "Autumn Carnivals"] / O. Taran // Naukovi zapysky. Seriya : Filologichni nauky (ukrayins'ke literaturoznavstvo) [Scientific Notes. Series : Philological Sciences (Ukrainian Linguistics)]. – Vyp. 15. – Kirovograd, 1998. – S. 154–159.

Матеріал надійшов до редакції 04.01. 2012 р.

Криловец Н. В. Мотив осени в натурфилософской поэзии Лины Костенко.

Мотив осени в натурфилософской поэзии Лины Костенко исследован в контексте поэзии шестидесятников. Доказано, что цикличность изменений в природе созвучна изменениям в человеческой жизни, а лирический герой поэзии сродный с природой благодаря своему ментальному мироощущению. Выявлено погружение лирического героя в тайны того первобытного состояния бытия, когда два мира взаимообогащались, взаимопроникали, а человек практически растворялся в природе. В тесной связи с натурфилософским мотивом осени поднимается и вопрос времени. Поэтесса в образе осени выражает сущность человеческой жизни, в частности ее протекание и минование.

Krylovet's N. V. The Autumn's Motive in the Lina Kostenko's Natural-Philosophic Poetry.

The autumn's motive in the Lina Kostenko's natural-philosophic poetry is examined in the context of the poets of the sixties. It is proved that the changing cycle in the nature is like the changing cycle in the human's life, and the lyric hero of poetry is similar to the nature because of his mental attitude to the world. The lyric hero's exposure into the mysteries of the primal existence is revealed where the two worlds interenriched and interpenetrated and a person practically dissolved in the nature. The questions of time are studied in the tight connection with the natural-philosophic autumn's motive. The poetess in the autumn's image expresses the essence of human's life, especially its instability and fluctuation.